

صنف در ایران

Guild in the Iran; Trade Union

به گروهی از افراد دارای یک حرفه یا پیشه اطلاق می‌شود که در یک ساختار تعریف شده برای تأمین منافع حرفه‌ای خود تلاش می‌کنند و دارای کارکردهای مختلف اقتصادی، اجتماعی و سیاسی هستند.

تعاریف و مفاهیم

اصناف به‌عنوان یکی از گروه‌های مهم اقتصادی-اجتماعی در بازارها، همواره از عناصر مهم اجتماع شهری محسوب می‌شوند که در طول سده‌های متمادی، کارکردهای مختلفی داشته‌اند. رؤسای اصناف به‌نوعی نمایندگی حرفه‌ها و مشاغل بازار در مقابل نهادهای حکومت را برعهده دارند و در این زمینه در مواردی چون تعیین مقدار و پرداخت مالیات، به‌عنوان نوعی واسطه میان اصناف بازار و نمایندگان حکومت عمل می‌کنند. حضور تاریخی اصناف در جامعه شهری و بروز کارکردهای متنوع این نهاد تا دوره معاصر تاریخ ایران به‌همین ترتیب با قوت و ضعف ادامه داشته است. در اقتصاد ایران، اصناف به‌مثابه آخرین حلقه اقتصادی اهمیت ویژه‌ای در رشد و پویایی اقتصاد کشور داشته، به سبب گستردگی و ارتباط مستقیم با آحاد مردم به‌مثابه قلب اقتصادی جامعه عمل می‌کنند و در بخش‌های مختلف اقتصادی با دولت‌ها و مردم در تعامل‌اند.

صنف در لغت به معنای گونه و نوع و در اصطلاح به دسته‌های مستقلی از پیشه‌وران اشاره دارد که فعالیت مشابهی دارند (کیوانی، ۱۳۷۹: ۲۷۱). در توصیفی دقیق‌تر که ناظر به جنبه‌های کارکردی صنف نیز هست، صنف را می‌توان «گروهی از مردم شهرنشین دانست که کسب یا حرفه واحدی داشته، از میان خود رئیسی برمی‌گزینند و مالیات صنفی می‌پردازند و وظایف اقتصادی اجتماعی، مالی و سیاسی دارند» (فلور، ۱۳۶۵: ۳۴).

براساس قانون نظام صنفی کشور برخی تعاریف و مفاهیم مربوط به صنوف بدین شرح است:
واحد صنفی: هر واحد اقتصادی که فعالیت آن در محلی ثابت یا وسیله‌ای سیار باشد و توسط فرد یا افراد صنفی با

اخذ پروانه کسب دایر شده باشد، واحد صنفی شناخته می‌شود. واحدهای صنفی در هر شهرستان برحسب نوع فعالیت دارای اتحادیه هستند (وزارت صنعت، معدن و تجارت، ۱۳۹۲: ۶).

آن گروه از صنفی که فعالیت و خلاقیت‌های آنها منجر به تغییر فیزیکی یا شیمیایی مواد اولیه شده و منحصراً تولیدات خود را مستقیم یا غیرمستقیم در اختیار مصرف‌کننده قرار می‌دهند، «صنف تولیدی» نامیده می‌شود؛ آن دسته از صنفی که فعالیت آنها منجر به رفع عیب و نقص یا مرمت و نگهداری کالا می‌شود یا اشتغال به آن مستلزم داشتن صلاحیت فنی لازم می‌باشد، «صنف خدمات فنی» نامیده می‌شود؛ آن دسته از صنفی که صرفاً نسبت به عرضه کالا از محل واردات یا تولیدات داخلی اقدام می‌کنند بدون آنکه در تولید کالا یا تغییردادن کیفیت آن نقش داشته‌اند، «صنف توزیعی» نامیده می‌شود؛ آن دسته از صنفی که با فعالیت‌های خود قسمتی از نیازهای جامعه را تأمین کرده و این فعالیت در زمینه تبدیل مواد به فرآورده یا خدمات فنی نباشد، «صنف خدماتی» نامیده می‌شود (عبوضلو و ارباب، ۱۳۸۹: ۷۱-۷۲).

پروانه کسب: مجوزی است که طبق مقررات این قانون به‌منظور شروع و ادامه کسب‌وکار یا حرفه به‌صورت موقت یا دائم به فرد یا افراد صنفی برای محل مشخص یا وسیله کسب معین داده می‌شود.

اتحادیه: شخصیتی حقوقی است که از افراد یک یا چند صنف، که دارای فعالیت یکسان یا مشابه‌اند، برای انجام دادن وظایف و مسئولیت‌های مقرر در این قانون تشکیل می‌شود.

اتاق اصناف شهرستان: اتاقی متشکل از رؤسای اتحادیه‌های صنفی هر شهرستان برای انجام وظایف و مسئولیت‌های مقرر در این قانون است.

اتاق اصناف ایران: شورایی است که از نمایندگان هیئت رئیسه اتاق‌های اصناف شهرستان‌های کشور با هدف تقویت مبانی نظام صنفی در تهران تشکیل می‌شود.

کمیسیون نظارت: کمیسیونی است که به‌منظور برقراری ارتباط و ایجاد هماهنگی بین اتحادیه‌ها و اتاق اصناف شهرستان با سازمان‌ها و دستگاه‌های دولتی در راستای

وظایف و اختیارات آنها و همچنین نظارت بر اتحادیه ها و اتاق اصناف شهرستان تشکیل می شود.

هیئت عالی نظارت: هیئتی است که به منظور برنامه ریزی، هدایت، ایجاد هماهنگی و نظارت بر کلیه اتحادیه ها، اتاق اصناف شهرستان ها، اتاق اصناف ایران و کمیسیون های نظارت تشکیل می شود و بالاترین مرجع نظارت بر امور اصناف کشور است (وزارت صنعت، معدن و تجارت، ۱۳۹۲: ۶-۷).

کارکردهای صنف

اصناف کارکردهای گوناگونی دارند. شوبرگ کارکردهای زیر را برای اصناف برمی شمرد:

۱. اصناف دارای حق انحصاری یک شغل خاص هستند؛
۲. اصناف برای انتخاب اعضا قوانینی دارند؛
۳. آموزش تنها در اصناف صورت می گیرد؛
۴. اصناف به حفظ کیفیت ساخت (محصول) توجه دارند؛
۵. اصناف بستری برای بیان مطالبات سیاسی هستند؛
۶. اعضا می توانند با روی هم گذاشتن دارایی ها به یکدیگر کمک کنند؛
۷. احساس همیاری متقابل آنها قوی است؛

۸. اصناف کارکرد مذهبی و آئینی دارند (Sjoberg, ۱۹۶۵). میزان و اهمیت این کارکردها براساس انواع صنف و دوره متفاوت است و افزایش تعداد اعضا نشانه قدرت و سرزندگی اصناف به شمار می رود. این کارکردها را می توان به دو دسته تقسیم کرد: بخشی از کارکردهای اصناف، مانند کارکردهای اداری و مالی انتسابی هستند که جزئی از سرشت طبیعی آنها است و بخش دیگر کارکردهای اکتسابی هستند، یعنی اتحادیه های صنفی لزوماً چنین کارکردی ندارند، اما در برهه ای از زمان آنها را کسب می کنند (فلور، ۱۳۹۲: ۳۷-۳۸).

کارکرد اقتصادی

اصناف شهرهای ایران در سده های متوالی کارکردهای مختلفی داشتند که از آن جمله می توان به: سامان دهی تولید

مایحتاج عمومی مردم شهری و روستایی، انتظام بخشی روابط کار و کسب و مقررات مربوط به دادوستد کالا، برقراری نظارت عمومی بر اصحاب حرف و نظایر اینها اشاره کرد. آنها همچنین نمایندگی اهل حرف و مشاغل بازار را در برابر دیگر گروه های بانفوذ شهری و در نهایت، حکومت و تشکیلات اداری آن، که در زمینه های مهمی چون تعیین و دریافت مالیات ها، بهره گیری از نیروی کار، و دریافت محصولات مورد نیاز با پیشه وران و اهل حرفه ارتباط پیدا می کرد، برعهده داشتند (یوسفی فر، ۱۳۸۹: ۷۱). امروزه سهم اصناف در تولید ناخالص ملی ۲۵ درصد و سهم آنها در ایجاد اشتغال بیش از ۴۷ درصد است و نیز در سطح کشور حدود ۳ میلیون واحد صنفی فعالیت می کنند. واحدهای صنفی کوچک تقریباً نزدیک به ۹۵ درصد توزیع کالا در کشور را برعهده دارند. در مبحث طرح تحول اقتصادی خصوصاً اجرای قانون هدفمندی یارانه ها، نقش اصناف در ابعاد مختلف از جمله کمک به ثبات قیمت ها در بازار از طریق کاهش سود قانونی خود، همراهی در ایجاد آرامش روانی بازار و پذیرش مسئولیت های بازرسی و تنظیم بازار توسط تشکل های صنفی و نظارت بر مجموعه های تابعه، حیاتی است (اتاق اصناف ایران، ۱۳۹۹).

کارکرد اجتماعی، مذهبی و سیاسی

افزون بر کارکردهای متنوع در بازارها و جوامع شهری، اصناف در حوزه های فرهنگی و سیاسی نیز عهده دار وظایف مشخصی بودند: اجرای برخی مراسم آئینی و مذهبی در ماه های خاص سال، حمایت از گروه ها و نهادها یا جریان های مذهبی، و حتی ورود گاه و بیگاه در جنبش ها و حرکت های اجتماعی محافظه کارانه یا اعتراضی (یوسفی فر، ۱۳۸۹: ۷۱)، همچون انقلاب مشروطه، روی کار آمدن دولت ملی دکتر مصدق و انقلاب اسلامی که از اهم آنها بود، اصناف بازار، مسجد و قهوه خانه خود را داشتند و در این مکان ها به ایفای نقش اجتماعی و مذهبی خود می پرداختند. آنها همچنین در اعیاد و مراسم مذهبی شرکت می کردند (فلور، ۱۳۹۲: ۵۸). نمونه های فراوانی از نقش و کارکرد

به سبک دوره ساسانی ادامه یافت و گروه‌های پیشه‌وری با پذیرش قوانین و مقررات اسلامی کسب و کار به حیات خود ادامه دادند. در قرون چهارم و پنجم هجری، بر تعداد انجمن‌های صنفی افزوده شد. از قرن چهارم تا هفتم هجری قمری/دهم تا سیزدهم م.، تشکیلات اصناف شهرهای بزرگ اسلامی، مانند بغداد، قاهره و اصفهان به‌طور چشمگیری رشد یافت. حکومت‌ها نیز از این روند به شیوه‌های گوناگون، از جمله احداث بازارهای جدید، استخدام اهل حرف و سفارش تولید اجناس پشتیبانی می‌کردند. قاهره در قرن پنجم هجری، از جمله شهرهایی با تشکیلات صنفی پیشرفته بود (کیوانی، ۱۳۷۹). ناصر خسرو در گزارش خود در ۴۳۹ هجری، از بازار قاهره و اصناف و تشکیلات و وظایف آن حرف، تصویری گویا از سازمان اجتماعی و تشکیلاتی و حرفه‌ای پیشه‌وران ارائه کرده است (قبادیانی، ۱۳۶۷). این بطوطه نیز در قرن هشتم و در دیدار از بازار اصفهان از رئیس و پیش‌کسوتی به نام «کُلو» نام می‌برد که هر دسته از پیشه‌وران اصفهان برای خود انتخاب می‌کردند (ابن بطوطه، ۱۳۳۷: ۲۱۲). حمله مغولان روند حیات اصناف را مانند سایر گروه‌های اجتماعی برای مدتی دچار وقفه کرد. البته این وقفه با رونق شهرنشینی و حیات اقتصادی ایران در دوره غازان و پس از آن تا حدودی جبران شد (رجب‌زاده، ۱۳۵۵). همچنین روابط متقابل اصناف با خانقاه‌ها و مجامع طریقت و تأثیرپذیری از سلسله مراتب و تشکیلات این نهاد حاکی از آن است که اصناف نیز تشکیلات ویژه‌ای داشته و مناسبات خود با این مجامع را از این طریق برقرار می‌کرده‌اند (رضوی، ۱۳۸۹). با ظهور دولت صفوی به‌عنوان دولتی یکپارچه، متمرکز و قدرتمند، نظام اصناف رو به تقویت و گسترش نهاد. حکومت صفوی در این دوره از طریق اصناف اهدافی را دنبال می‌کرد از جمله اینکه به‌واسطه اصناف بر قیمت و کیفیت کالاها نظارت می‌کرد، نیازهای کالایی و نیروی کار موردنیاز خود را به قیمت نازل تهیه می‌کرد، نظم بازارها را تأمین می‌ساخت و تجار و پیشه‌وران را ناگزیر به شرکت در مراسم دولتی می‌کرد (کیوانی، ۱۳۹۲). در این دوره نیز مانند ادوار کهن،

اجتماعی اصناف در مقاطع گوناگون تاریخ معاصر ایران در دست است که از آن جمله می‌توان به کمک‌های نقدی و غیرنقدی اصناف در جنگ تحمیلی و انقلاب، رویکرد یاریگرانه اصناف و رهبرانشان در بست‌نشینی در دوره مشروطه و دغدغه‌های اجتماعی اصناف در ادوار مختلف در یاری رساندن به نیازمندان اشاره کرد (خلیلی، ۱۳۹۶).

تاریخچه صنف در ایران دوره باستان

پیشینه حضور و عملکرد اصناف در ایران پیش از اسلام هنوز در زمینه‌ای از ابهام قرار دارد. بدون تردید حکومت‌های باستانی ایران مانند هخامنشیان و ساسانیان نیروهای فعال در عرصه کار و تولید را در شهرها سازمان دهی و هدایت می‌کردند. در همین زمینه شواهدی وجود دارد که در دوره ساسانی پیشه‌وران در کارگاه‌هایی سامان داده می‌شدند که در این کارگاه‌ها در رأس هر گروه صنفی فردی به نام «استاد» قرار داشت که از نظر تخصص کاری سرآمد دیگران بود. در رأس هر کارگاه، رئیس پیشه‌وران و اهل حرف با عنوان معادل فارسی «کروگبد» قرار می‌گرفت که از او به‌عنوان رئیس و بزرگ پیشه‌وران یاد می‌شد و از موقعیت ممتازی در دستگاه حکومتی برخوردار بود. همچنین در دوره ساسانی، پیشه‌وران ماهر و استادان هر گروه صنفی برای ساماندهی اهل حرفه در اراضی شاهی در کارگاه‌های شاهی گرد می‌آمدند. در این مجمع‌ها نیز کروگبد مقام صدارت مجمع را برعهده داشت و در اینجا به‌نوعی در مقام «رئیس محترفه»، (به سخن دیگر رئیس پیشه‌وران) به‌شمار می‌رفت (پیگولوسکایا، ۱۳۸۷).

دوره اسلامی

شکوفایی و نقش پررنگ اصناف در شهرهای جوامع اسلامی بیشتر از حدود قرن سوم هجری به بعد و در دوره شکوفایی تمدن اسلامی در نظر گرفته می‌شود (اشرف، ۱۳۷۴: ۹). در دوره اسلامی، روال دسته‌بندی مشاغل حرفه‌ها در شهرها و محله‌های آن و نظارت پیش‌کسوتان هر حرفه بر امور صنفی

نیازمندی‌های گروه‌ها و دستگاه دربار و دیوان صفوی و عدم توانایی اصناف شهرهای بزرگ برای تأمین این نیازمندی‌ها، سبب سازمان دهی الگوی «بیوتات سلطنتی» یا «اصناف شاهی» شد. «باشی» هر صنف شاهی بر صنف مشابه خود در بازار اصفهان ریاست داشت. در تذکره الملوک، از ۳۳ صنف شاهی یاد شده است (میرزاسمیعا، ۱۳۶۸: ۱۲). در قرن سیزدهم ه‍.ق، بنا به نوشته جغرافیای اصفهان، شمار این اصناف در شهر اصفهان به‌عنوان یکی از مراکز شاخص فعالیت‌های پیشه‌وری، بالغ بر صدو هفتاد صنف گزارش شده است (تحویلدار، ۱۳۸۸). وضعیت اصناف در ابتدای دوره قاجار به دوره صفویه شباهت داشت و نظارت گسترده حکومت بر اصناف همچنان ادامه یافت. در این دوره گروه‌های پیشه‌ور و کسبه یکی از بخش‌های اقشار میانی جامعه شهری به‌شمار می‌آمدند. در بازارهای ایران تجار بزرگ در رأس سلسله‌مراتب اجتماعی بازار و پس از آنان، از نظر شأن اجتماعی و اقتصادی، کدخدایان و ریش‌سفیدان اصناف و پیشه‌های مختلف قرار داشتند که براساس معیارهای گوناگون و پیچیده‌ای چون ماهیت فعالیت، نوع و سطح مهارت‌ها، انواع موادی که در حرفه خود به‌کار می‌بردند، اهمیت نسبی محصولشان برای جامعه و ارزش نسبی حرفه‌شان و ارزش‌های اخلاقی موجود در سلسله‌مراتب بازار جای می‌گرفتند (اشرف و بنوعزیزی، ۱۳۸۷). در برخی منابع شرایط شغلی پیشه‌وران در این دوره سخت و طولانی توصیف و اشاره شده که درآمد آنها با وجود کار زیاد و تلاش مضاعف حداکثر صرف تأمین معاش روزانه می‌شد (کوزنتسوا، ۱۳۵۸). صاحبان پیشه‌های معین معمولاً یک بازار یا راسته را به خود تخصیص می‌دادند که در این راسته‌ها آزادی کامل برای کسب وجود داشت و هیچ اجبار صنفی در کار نبود؛ با این حال، استادان هر پیشه‌ای، رئیسی برای خود برمی‌گزیدند که به نوعی حافظ منافع عمومی آن صنف بود. این رئیس به نام «باشی» خوانده می‌شد (عیسوی، ۱۳۶۲). کلانتر، تا دوره قاجاریه نفوذ خود را بر اصناف و فعالیت‌های صاحب حرف و حتی انتخاب کدخدایان اصناف حفظ کرد، اما در اواخر قرن ۱۳ ه‍.ق، موقعیت او به تدریج به زوال رفت و وظایف او تا حدی به

داروغه منتقل شد (لمبتون، ۱۳۶۰). با وجود افول نقش کلانتر در سال‌های پایانی قاجار اما باز هم در طول این دوره نقش او در وظایفی چون تعیین سهمیه مالیاتی اصناف و تعیین قیمت محصولات مورد فروش اصناف ادامه داشت (فلور، ۱۳۶۶). با آنکه مقامات عالی حکومت‌ها، به‌ویژه در شهرهای بزرگ، تمایلاتی به دخالت در امور داخلی اصناف نشان می‌دادند، اما تا پیش از مشروطه، امور دادگستری و رسیدگی رسمی به اختلافات اقشار مختلف هیچ‌گاه دست دولت نبود و اصناف نیز مانند سایر اقشار مردم معمولاً اختلافات درونی را خودشان سامان می‌دادند. به‌طور معمول امور مربوط به حل اختلافات درونی تا حد مقدور توسط رؤسای صنف و اختلاف بین دو یا چند صنف نیز عمدتاً توسط خود اصناف حل و فصل می‌شد (فلور و بنانی، ۱۳۸۸).

نهیضت مشروطیت پررنگ‌ترین جلوه اعمال قدرت سیاسی اتحادیه‌های صنفی بود. در انقلاب مشروطه، اصناف با ایفای نقش پررنگ و ورود مستقیم به صحنه مبارزات سیاسی و اجتماعی به تدریج از نقش سنتی خود فاصله گرفته، با مشارکت در تعطیلی بازارها و تشکیل اجتماعات در مساجد و برپایی چادرهای بست‌نشینی در سفارت انگلستان، بیش از پیش در عرصه عملکرد سیاسی وارد شدند. تحصن در سفارت انگلستان نخستین اقدام دسته جمعی سیاسی اصناف بود که در آن حتی رده پایین‌ترین صنف‌ها نیز شرکت جستند (کسروی، ۱۳۶۳: ۱). انقلاب مشروطه هم نقطه عطف فروپاشی «نظام سنتی صنفی» بود و هم با به رسمیت شناختن نظام صنفی در حوزه سیاست عمومی ایران، اصناف شهری را نه صرفاً به عنوان واحدهای گردآوری مالیات و بیگاری بلکه به‌عنوان گروه‌های شهری دارای نقش سیاسی در حوزه عمومی مطرح کرد (اشرف، ۱۳۷۴: ۱۷). پس از پیروزی انقلاب مشروطه، در جریان تدوین نظام‌نامه انتخابات در مجلس برای اصناف سهم قابل توجهی در نظر گرفته شد؛ این مقدار شامل نیمی از نمایندگان تهران و تعدادی از نمایندگان شهرهای بزرگ دیگر بود. بدین ترتیب نقش اصناف در جریان تدارک افتتاح اولین دوره مجلس شورای ملی، آشکارتر از قبل مشاهده شد. انسجام اتحادیه‌های صنفی از عواملی بود که به اصناف امکان می‌داد تا یکی از گروه‌های مجاز به انتخاب نماینده در مجلس

اجتماعی مربوط به دولت قبل مشمول بازنگری قرار گرفت. اتاق اصناف منحل شد و تا دو سال بعد تشکیلات صنفی، وضع قانونی مشخصی نداشت؛ در این دوره دوساله تلاش‌هایی از جانب جناح‌های مختلف حکومت جدید برای کسب رهبری تشکیلات صنفی به عمل آمد (رضایی، ۱۳۷۶). در تیرماه ۱۳۵۹، قانون جدید نظام صنفی به تصویب رسید که به موجب آن «اتاق اصناف» منحل و به جای آن «شورای مرکزی اصناف» تشکیل شد. «شورای مرکزی اصناف» به‌عنوان عالی‌ترین مرجع صنفی، مانند «اتاق اصناف»، زیرنظر مستقیم «هیئت عالی نظارت بر اصناف» قرار داشت که در وزارت بازرگانی تعریف شده بود و تحت نظارت «اداره کل امور صنفی» به‌عنوان دبیر هیئت مزبور عمل می‌کرد. این ساختار نشان می‌دهد که مسئله روال‌هایی چون رابطه یک‌سویه و آمرانه دولت با اصناف، مقوله مبارزه با گران‌فروشی، چگونگی دریافت مالیات، و صدور جواز کسب برای فعالیت اصناف به‌طور اصولی حل و فصل نشده بود و مانند گذشته صورت می‌گرفت و از این رو، زمینه‌های شکل‌گیری زورآزمایی بین اصناف و دولت به‌شمار می‌رفت (اشرف، ۱۳۷۴). مجلس شورای اسلامی مسبب دگرگونی بعدی در قانون نظام صنفی، در اردیبهشت ۱۳۶۸ ش و سپس در ۱۳ اسفند ۱۳۶۸ ش بود. قانون مزبور تا ۱۳۸۲ ش مبنای سازمان صنفی کشور بود. در این بازنگری اصناف به چهار گروه اصلی تولیدی، خدمات فنی، توزیعی، و خدماتی تقسیم شدند. رکن «شورای مرکزی اصناف» از متن قانون حذف شد و به جای آن دو «مجمع صنفی» نظارت بر اتحادیه‌های صنفی را برعهده گرفتند: «مجمع امور صنوف تولیدی و خدمات فنی» سازمان ناظر بر اصناف تولیدی و خدمات فنی تعیین شد و «مجمع امور صنفی اتحادیه‌های توزیعی و خدماتی» نیز بر کار اتحادیه‌های صنوف توزیع‌کننده و خدماتی نظارت یافت (رضایی، ۱۳۷۶: ۶۷).

سازمان نظام صنفی کنونی، منطبق بر قانون نظام صنفی کشور است که مشتمل بر ۹۶ ماده و ۹۲ تبصره در ۲۴ اسفند ۱۳۸۲ ش به تصویب مجلس و در ۲۸ اسفند همان سال به تأیید شورای نگهبان رسیده است. این قانون در سال‌های بعد

دوره معاصر

در پاییز ۱۳۰۴ هـ ش، «هیئت اتحادیه اصناف تهران» بنابر قولی با دخالت عوامل رضاخان و برای یاری رساندن به او در انتقال سلطنت تشکیل شد (امیرطهماسب، ۱۳۵۵). در این دوره روال فعالیت‌ها و سازمان پیشه‌وران و کسبه در الگوی نهاد صنفی برآمده از تجربه انقلاب مشروطیت تداوم یافت. ریش‌سفیدان هر صنف موقعیت رهبری گروه خود را در دست داشتند و اعضای صنف در راستای حفظ «همبستگی اجتماعی و عمل دسته‌جمعی» خود وظایفشان را انجام می‌دادند (اشرف و بنوعیزی، ۱۳۸۷: ۹۱). اما سیاست‌های کلی حکومت از جمله محدود کردن جمعیت‌های اصناف از جنبه سیاسی، الغاء مالیات صنفی و تغییرات اقتصادی ناشی از روند ادغام ایران در اقتصاد جهانی در دهه‌های پایانی قرن نوزدهم م. که به زوال تدریجی برخی صنف‌ها انجامید، در تغییر وضعیت اصناف تأثیرگذار بود. در مجموع، نگاه بازاریان نسبت به حکومت رضاشاه دوپهلوی بود. آنها در همان حال که از استقرار قانون و نظم و رشد اقتصادی در این دوره استقبال می‌کردند، از دخالت گسترده دولت در فعالیت‌های بازرگانی، سرکوب بازاریان، نوسازی شهری که به تضعیف تمامیت فیزیکی بازار منجر می‌شد و انحراف از قوانین اسلامی که از نتایج پروسه غرب‌گرایی بود، ناخشنود بودند (۳: Ashraf, ۱۹۹۰). در ۱۳۲۶، اتحادیه اصناف بازار تهران و در مهرماه ۱۳۳۷ شورای عالی اصناف تأسیس شد. در ۱۳۴۷، شورای عالی اصناف شامل ۱۱۰ اتحادیه صنفی با حدود ۱۲۰ هزار عضو بود. در ۱۳۵۰، کلیه شوراهای صنفی در سراسر کشور منحل شد و جای آنها را اتاق‌های اصناف گرفت که در واقع فدراسیونی از کلیه اتحادیه‌های صنفی در هر محل بود. کار این اتاق صدور جواز کسب، ارزیابی مالیات‌های صنفی و جمع‌آوری آمارهای لازم بود. اصناف بازارهای تهران و شهرهای بزرگ در انقلاب اسلامی ایران در بهمن ۱۳۵۷، مشارکتی فعال داشتند (کیوانی، ۱۳۷۹). با پیروزی انقلاب اسلامی، بسیاری از نهادهای سیاسی و

کرد (همان).

در شهریور ۱۳۹۲، اصلاحیه‌هایی در قانون صنفی مصوب ۱۳۸۲ صورت گرفت که مهم ترین آنها عبارت بود از: الف) ایجاد یا تأسیس اتحادیه صنفی در سطح ملی یا کشوری با افزودن تبصره ۷ به ماده ۲۱ قانون نظام صنفی؛ ب) افزایش مدت خدمت مسئولیت اعضای هیئت رئیسه اتاق اصناف شهرستان از ۲ به ۴ سال مطابق با ماده ۳۵ اصلاحیه (خسروی و خسروی، ۱۳۹۲).

استقلال رأی و آزادی عملکرد تشکل‌های صنفی در نحوه فعالیت و خدمات رسانی آنان در سطح جامعه مؤثر است. برای نیل به این هدف اجرای برخی راهکارها از جمله تغییر و تصحیح برخی قوانین فعلی و تدوین قوانین تکمیلی، اصلاح نظام توزیع، حمایت از تشکل‌ها و اشخاص صنفی در برابر بحران‌های اقتصادی و عدم تصدی‌گری دولت در امور اصناف ضروری به نظر می‌رسد (امامی و گرجی ازندریانی، ۱۳۹۵) در بحث آسیب‌شناسی نحوه ارتباط بین حکومت و اصناف؛ عدم استقبال جدی حکومت نسبت به رویکرد تعاملی با اتحادیه‌های صنفی در طول سده گذشته، ارتباط ضعیف و اعتماد پایین اعضای صنفی نسبت به اتحادیه‌های صنفی و وجود کاستی‌های تشکیلاتی-سازمانی و عملکردی در اتحادیه‌های صنفی، قابل توجه است (سردارنیا و جاهدین محمدی، ۱۳۹۵).

براساس آمار وزارت صنعت، معدن و تجارت، تا پایان سال ۱۳۹۷، در مجموع تعداد ۷۱۱۶ اتحادیه صنفی دارای مجوز صنفی معتبر در کشور وجود دارد. همچنین ۲۲۸۹۱۱۲ واحد صنفی دارای پروانه کسب وجود دارند که از این تعداد، به تفکیک واحدهای تولیدی: ۴۳۳۱۴۵ عدد؛ واحدهای خدمات فنی: ۳۸۸۷۱۳ عدد، واحدهای توزیعی: ۱۱۲۷۰۴۱ عدد و واحدهای خدماتی: ۳۴۰۲۱۳ عدد را تشکیل می‌دهند (وزارت صنعت، معدن و تجارت، ۱۳۹۸، جدول شماره ۲۴).

صنف در جهان

تشکل‌های پیشه‌وری به‌مثابه سازمان‌های تجاری یا پیشه‌وری

از جمله در دهه ۱۳۹۰، مشمول اصلاحات و الحاقاتی شد و پس از تصویب در اول مهر ۱۳۹۲ ش برای اجرا به دولت ابلاغ گردید. از جمله مهم ترین اصلاحات قانون جدید ایجاد «اتاق اصناف کشور»، «اتاق اصناف استان» و «اتاق اصناف شهر» به‌جای اتاق اصناف و مجامع امور اصناف استان و شهر می‌باشد. همچنین شفاف‌سازی منابع درآمدی و ایجاد محل‌های جدید برای افزایش درآمد تشکل‌های صنفی به‌خصوص از محل آموزش عمومی و تخصصی افراد صنفی از دیگر تغییرات اصلاح این قانون است، اما مهم ترین و چالش برانگیزترین موضوع در اصلاح قانون، مربوط به محدود شدن عضویت در هیئت‌مدیره اتحادیه‌های صنفی، اتاق اصناف شهرستان، استان و ایران، تنها برای دو دوره متوالی یا چهار دوره متناوب است که موافق و مخالف زیادی دارد. به‌طور کلی، در حال حاضر اصناف ایران در چهار گروه تولیدی، توزیعی، خدماتی و خدمات فنی در سطحی گسترده فعالیت می‌کنند. از آنجاکه وظیفه اصلی صنوف تولید و توزیع کالاها و ارائه خدمات صنفی است، لذا ساختار کلی نظام صنفی برای انجام این وظیفه به صورت سلسله‌مراتبی تنظیم شده است. مطابق این ساختار، ابتدا افراد از طریق اخذ مجوزهای لازم اقدام به تأسیس واحد صنفی می‌کنند. آن‌گاه تعدادی از واحدها که فعالیت مشابه و همگن دارند تشکیل یک رسته می‌دهند. تعدادی از رسته‌های همگن یک اتحادیه و تعدادی از اتحادیه‌ها با توجه به تولیدی، توزیعی، خدماتی یا خدمات فنی بودن، تشکیل یک مجمع امور صنفی می‌دهند. نمایندگان اتاق‌ها با سازکار انتخابی خاصی اتاق اصناف را تشکیل می‌دهند (اتاق اصناف ایران، ۱۳۹۹).

از جمله ابداعات مهم قانون نظام صنفی مصوب ۱۳۸۲/۱۲/۲۴، تشکیل شورای اصناف کشور (در اصلاحیه مصوب ۱۳۹۲/۶/۱۲ به نام اتاق اصناف ایران) است که با توجه به نقش ملی و فرااستانی آن می‌تواند تحولی در نظام مدیریت صنفی ایجاد کند. چنین پتانسیلی در ساختار نظام صنفی می‌تواند بسیاری از برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌ها را تسهیل کند. خصوصاً نقشی که شورا می‌تواند در کمیته‌های برنامه‌ریزی استان‌ها ایفا کند، امکان سامان‌دهی امور اصناف و اصلاح نظام تجاری شهرها را فراهم خواهد

ارتباط متقابل اصناف با آموزش های علمی - کاربردی

به طور کلی اصناف با مسائلی مانند، کمبود دانش اقتصادی، مالی و مدیریتی و انجام کلیه کارهای تخصصی توسط یک فرد؛ فقدان هرگونه شکل حمایت کننده در امور بازاریابی و صادرات، سنتی؛ قدیمی بودن صنفها و عدم حضور نیروهای دانشگاهی و متخصص در آنها؛ ضرورت ارتقاء دانش در زمینه های مدیریتی، بازاریابی، تقویت صادرات، اخذ اطلاعات و روزآمد کردن اصناف؛ تحصیلات بسیار پایین کارفرمایان و مدیران تولیدی و خدمات فنی (که بهره گیری از نتیجه تحقیقات و به کارگیری نیروهای متخصص را دشوار می کند)، مواجهه اند. از این رو راهکارهایی چون آموزش افراد به روش استاندارد و استفاده از کلاس های آموزشی، برای اعضای فاقد تحصیلات دانشگاهی اصناف و ایجاد مراکز تحقیقاتی و آموزشی و مدیریتی، تأسیس دانشکده با توجه به فعالیت اتحادیه و ترکیب مطالب نظری و عملی برای فارغ التحصیلان دانشگاهی اصناف از جمله راهکارهای افزایش توان اصناف به شمار می رود (دباغ، ۱۳۸۵: ۲۱-۲۳). نیل به این مهم از طریق مراکز آموزشی علمی- کاربردی امکان پذیر است. استفاده از ظرفیت آموزش های علمی- کاربردی به مثابه مراکزی برای آموزش های مهارت محور، عامل مؤثری در احیای اصولی و علمی بسیاری از مشاغل و صنوف است. در گذشته مهارت های شغلی در حین کار آموخته می شد، اما این روند آموزش سنتی، دچار انقطاع شده و این آموزش ها دیگر به صورت بین نسلی و روش قدیمی استاد-شاگردی صورت نمی گیرد؛ بنابراین بحث آموزش های حرفه ای مطرح شده است. مراکزی چون مراکز آموزش علمی- کاربردی می توانند با پر کردن این خلأ به تداوم و حفظ حیات برخی مشاغل و صنوف یاری برسانند. با گنجاندن آموزش برخی رشته ها در مراکز آموزشی می توان به حل این معضل یاری رساند. امروزه اغلب نیروی کار حاضر در مشاغل کهن را کهنسالانی تشکیل می دهند که با مرگ آنان، عرصه این

پایدار به طور آشکار در رم باستان موجودیت یافتند و با عنوان کالجیا (Collegia) به فعالیت پرداختند. گیلدهای پیشه وران سالیان بعد در جمهوری رم ظهور کردند. این شکل ها را حکومت مرکزی تأیید می کرد و تابع اختیارات رؤسای حکومت های بخش (کلانتری ها) بودند. از زمان سلطنت امپراطور والرئوس در اواخر قرن سوم م. به بعد، حکومت به گونه ای سنجیده این گیلدها را در جهت منافع عمومی و نظم اجتماعی به کار گرفت و کوشید عضویت در گیلدها را مانند پیشه وران ماهر محدود سازد. اما افزایش تقاضای مالی که از سوی حکومت در واپسین روزهای امپراطوری رم بر گرده گیلدها نهاده شده بود، در حدود قرن چهارم بسیاری از گیلدها را به وضعیت متزلزل پیشین سوق داد. با سقوط امپراطوری رم غربی، گیلدها به مدت بیش از شش قرن از جامعه اروپایی ناپدید شدند. اما این شکل ها، در امپراطوری رم شرقی (بیزانس) و مرکز آن قسطنطنیه (استانبول) دوام یافتند و تقویت شدند (محمدزاده و مسلمی، ۱۳۸۹: ۱۳). اصناف مدت های مدید در هندوستان، چین، یونان، روم و در تمامی بخش های اروپا، جایگاهی جهان شمول داشته اند. اوج فعالیت اصناف در «قرون وسطی» بود؛ در قرون سیزدهم و چهاردهم م، اصناف اروپایی جایگاهی هم ردیف شاهان و بارون ها داشتند و نیروی غالب در ساختار اجتماعی آن عصر به حساب می آمدند (تیلر، ۱۳۹۸). اصناف با وجود منافعی که برای تولیدکنندگان کشاورزی و صنعتی داشتند، در اواخر قرن هجدهم و نوزدهم م، مورد انتقاداتی همچون مخالفت با تجارت آزاد، نوآوری فناورانه، انتقال فناوری و پیشرفت کسب و کار قرار گرفتند و قدرت آنان به سبب صنعتی شدن و نوآوری در حوزه تجارت و صنعت و ظهور دول قدرتمندی که حامی حقوق تکثیر بودند (آنچه که معمولاً و تا پیش از این به منزله اسرار کسب و کار تلقی می شد) به تدریج رو به زوال رفت. پس از انقلاب فرانسه و در طول قرن نوزدهم، اصناف در بیشتر کشورهای اروپایی ضعیف شده و با توجه به تصویب قوانین تجارت آزاد رو به اضمحلال رفتند (دولت صنفی...، ۱۳۹۸).

علمی-کاربردی ویژه اصناف به ویژه در رشته هایی چون هتلداری، آشپزی، جواهرسازی، چرم‌دوزی، پوشاک، مشاوران املاک و نظایر آن با هدف بسترسازی لازم برای ارتقاء دانش در همه صنوف، ایجاد مراکز آموزشی مهارت محور و فرصت های شغلی برای انبوه دانش آموختگان دانشگاهی فاقد مهارت در برنامه اتاق اصناف تهران قرار گرفت (ایسنا، ۱۳۹۳). یکی از این مراکز، اتحادیه صنف مشاوران املاک تهران است که به عنوان اولین مرکز آموزش علمی-کاربردی صنوف با هدف ارتقاء علمی صنف مشاوران املاک به خصوص در امور حقوقی تأسیس و راه اندازی شد (مرکز آموزش علمی-کاربردی اتحادیه صنف مشاوران املاک تهران، ۱۳۹۹). همچنین در این زمینه می توان از مرکز آموزش علمی-کاربردی انجمن صنفی کارفرمایی تولیدکنندگان و فروشندگان مبیل استان تهران فعال در ۱۶ رشته تحصیلی همچون بازاریابی و بهره وری در واحدهای صنفی و همچنین مرکز آموزش علمی-کاربردی چرم (تهران) فعال در رشته هایی چون صنایع چرم و پوست و طراحی پوشاک نام برد (دانشگاه جامع علمی-کاربردی، ۱۳۹۹).

در سال ۱۳۹۴، مجدداً تفاهم نامه همکاری اتاق اصناف تهران با دانشگاه جامع علمی-کاربردی در راستای تصویب و راه اندازی دوره های تحصیلی کوتاه مدت و مقطع دار مورد نیاز اتاق اصناف منعقد شد (اتاق اصناف تهران، ۱۳۹۴) متولیان صنفی با همکاری وزارت تعاون، سازمان آموزش فنی و حرفه ای و دانشگاه علمی-کاربردی، برنامه هایی برای افزایش مهارت های علمی- تخصصی واحدهای صنفی در دست دارند؛ از جمله آموزش موضوعاتی چون قانون تجارت و موارد مرتبط با آن (مانند آموزش های تجارت الکترونیک، تجارت خارجی و شرایط تولید صادرات محور) و بهداشت ایمنی و محیط زیست (پورزکی، ۱۳۹۷).

کتابشناسی

ابن بطوطه، م. (۱۳۳۷). سفرنامه (ترجمه محمدعلی موحد). تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
اتاق اصناف تهران (۱۳۹۴). انعقاد تفاهم نامه همکاری اتاق اصناف با

حرف از تجربه و فنون مرتبط تهی می شود، در حالی که کشور ما شاهد وفور مهندسان تحصیل کرده دانشگاهی و فاقد مهارت های لازم و کارگر غیرماهر است و از کمبود تکنسین رنج می برد، آموزش های علمی-کاربردی در تربیت نیروی انسانی متخصص و ماهر و به روزرسانی مهارت های اصناف نقش محوری دارد و هزینه برای چنین آموزش هایی نوعی سرمایه گذاری محسوب می شود.

ماده ۳۰ قانون نظام صنفی یکی از وظایف و اختیارات اتحادیه های صنفی را «ایجاد تسهیلات لازم برای آموزش های مورد نیاز افراد صنفی به طور مستقل یا با کمک سازمان های دولتی یا غیردولتی» برمی شمرد (وزارت صنعت، معدن و تجارت، ۱۳۹۲). بنابراین لزوم آموزش و به روزرسانی دانش و تخصص اصناف در این قانون نیز مورد توجه قرار گرفته است.

در سال ۱۳۸۶، در راستای تفاهم نامه همکاری منعقد شده بین دانشگاه جامع علمی-کاربردی، معاونت توسعه و بازرگانی داخلی وزارت بازرگانی و شورای اصناف کشور، کمیته همکاری تشکیل و پس از نیازسنجی و تجزیه و تحلیل حوزه های مربوط به صنوف ۱۱ دوره کاردانی جدید علمی-کاربردی پودمانی شامل بازاریابی، مدیریت کسب و کار، سرپرستی تشکل های صنفی، خدمات مالی در واحدهای صنفی، سرپرستی شبکه توزیع کالا و خدمات، ایمنی و بهداشت در واحدهای صنفی، بهره وری در واحدهای صنفی، خدمات در واحدهای صنفی، خدمات مشاوره خرید و فروش خودرو و سرپرستی مجتمع های تجاری در سطوح شغلی ستادی در نودمین جلسه شورای برنامه ریزی آموزشی و درسی علمی-کاربردی مورخ ۱۵ اردیبهشت ماه تصویب شد (خبرگزاری مهر، ۱۳۸۶). پیگیری امر آموزش اصناف با کمک مراکز چون دانشگاه جامع علمی-کاربردی و سازمان آموزش فنی و حرفه ای کشور، در برنامه تشکل های صنفی مورد توجه و براساس ابلاغیه اتاق اصناف کشور، اجرای دوره های تخصصی و آموزشی از سال ۱۳۹۲ در دستور کار تمامی تشکل های صنفی سراسر کشور قرار گرفته است (اتاق اصناف ایران، ۱۳۹۸). در همین راستا، تشکیل دانشکده های

صنف در ایران

عامل اصناف با دولت و ضعف نهادمندی اتحادیه‌های صنفی در ایران. مجله مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، ۱۸(۱)، ۵۷-۸۳.

عیسوی، ج. (۱۳۶۲). *تاریخ اقتصادی ایران* (ترجمه یعقوب آژند). تهران: گستره.

عیوضلو، ح. و ارباب، ج. (۱۳۸۹). *اصلاح سازوکار نظام صنفی عرضه و تقاضای کالاها و خدمات در پرتو آموزه‌های اسلام*. دوفصلنامه مطالعات اقتصاد اسلامی، ۱۳(۱)، ۶۹-۸۷.

فلور، و. (۱۳۶۵). *جستارهایی از تاریخ اجتماعی ایران در عصر قاجار* (ترجمه ابوالقاسم سری). جلد ۲. تهران: توس.

فلور، و. (۱۳۶۶). *جستارهایی از تاریخ اجتماعی ایران در عصر قاجار* (ترجمه ابوالقاسم سری). جلد ۱. تهران: توس.

فلور، و. (۱۳۹۲). *جایگاه اصناف در نظام سیاسی اقتصادی و اجتماعی ایران از دوره صفویه تا انقلاب اسلامی* (ترجمه حمید حاجیان‌پور و زینب تاجداری). پارسه، ۱۳(۲۰)، ۳۵-۶۱.

فلور، و. بنانی، ا. (۱۳۸۸). *نظام قضایی عصر قاجار و پهلوی* (ترجمه حسن زندیه). تهران: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

قبادیانی، ن. (۱۳۶۷). *سفرنامه*. به کوشش نادر وزین‌پور، تهران: کتاب‌های جیبی.

کسروی، ا. (۱۳۶۳). *تاریخ مشروطه ایران*. تهران: صدای معاصر.

کوزنتسوا، ن. آ. (۱۳۵۸). *اوضاع سیاسی و اقتصادی-اجتماعی ایران (در پایان سده هجدهم تا نیمه نخست سده نوزدهم)* (ترجمه سیروس ایزدی). تهران: نشر بین‌الملل.

کیوانی، م. (۱۳۷۹). *اصناف*. در موسوی بجنوردی (زیر نظر)، *دایره‌المعارف بزرگ اسلامی* (ج ۹، صفحات ۲۷۱-۲۷۹). تهران: مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی.

کیوانی، م. (۱۳۹۲). *پیشه‌وران و زندگی صنفی آنان در عهد صفوی* (ترجمه یزدان فرخی). تهران: امیرکبیر.

لمبتون، آ. (۱۳۶۰). *نگرشی به جامعه اسلامی در ایران* (ترجمه یعقوب آژند). تهران: مولی.

محمدزاده، م. و مسلمی، ع. (۱۳۸۹). *واکاوی تاریخی-نظری صنف و مروری بر کارکردهای نظام صنفی کشاورزی*. *تعاون و روستا*، ۲(۵ و ۴)، ۷-۳۶.

مرکز آموزش علمی-کاربردی اتحادیه صنف مشاوران املاک تهران، (۱۳۹۹). برگرفته از: <http://www.amlak-ac.com/About/about>

مراکز آموزشی دانشگاه جامع علمی کاربردی، (۱۳۹۹). برگرفته از: <https://www.uast.ac.ir>

میرزاسمیعی، م. (۱۳۶۸). *تعلیمات مینورسکی بر تکره‌الملوک*. به کوشش محمد دبیرسیاکی (ترجمه مسعود رجب‌نیا)، تهران: امیرکبیر.

خبرگزاری مهر (۱۳۸۶). *تصویب ۱۱ رشته جدید علمی-کاربردی پودمانی برای اصناف کشور*. برگرفته از: <https://www.mehrnews.com>

وزارت صنعت، معدن و تجارت (۱۳۹۲). *قانون نظام صنفی کشور با آخرین اصلاحات مصوب ۱۳۹۲/۶/۱۲ مجلس شورای اسلامی*. تهران: دبیرخانه

دانشگاه جامع علمی-کاربردی، برگرفته از: <https://www.otaghasnaftehran.ir/?p=5753>

اتاق اصناف ایران (۱۳۹۸). *ارتقاء مهارت فنی و علمی فعالان صنفی از اولویت اتاق‌های اصناف سراسر کشور*. برگرفته از: <http://otaghasnaftehran.ir>

اتاق اصناف ایران (۱۳۹۹). *تاریخچه*. قابلیت دسترسی در: <http://otaghasnaftehran.ir>

اشرف، ا. (۱۳۷۴). *نظام صنفی و جامعه مدنی*. *ایران‌نامه*، ۱۴(۵۳)، ۳-۴.

اشرف، ا. و بنوعیزی، ع. (۱۳۸۷). *طبقات اجتماعی دولت و انقلاب در ایران* (ترجمه سهیلا ترابی فارسانی)، تهران: نیلوفر.

امامی، ع. و گرجی زندریانی، ع. (۱۳۹۵). *قواعد حقوقی حاکم بر آزادی فعالیت نظام‌های صنفی در ایران*. *مطالعات علوم سیاسی، حقوق و فقه*، ۲(۱/۴)، ۱۲۴-۱۴۰.

امیرطهماسب، ع. (۱۳۵۵). *تاریخ رضاشاه*. تهران: مؤسسه چاپ و انتشار دانشگاه تهران.

ایسنا (۱۳۹۳). *راه‌اندازی دانشکده علمی-کاربردی ویژه اصناف*. برگرفته از: <https://www.isna.ir/news/93122011792>

پیگولوسگایا، ن. (۱۳۸۷). *شهرهای ایران در روزگار پارتیان و ساسانیان* (ترجمه عنایت‌الله رضا). تهران: علمی و فرهنگی.

پورزکی، م. (۱۳۹۷). *گام‌های جدید آموزش اصناف با آغاز مهر*. برگرفته از: <http://www.tejaratdaily.com>

تجویلدار، م. (۱۳۸۸). *جغرافیای اصفهان*. به کوشش الهه تیرا، تهران: اختران.

تیلر، جی. آر. اس. (۱۳۹۸). *دولت صنفی: تأملی در اصول و امکان تحقق*. جلد اول، دکتر محسن رنانی (زیر نظر)، (ترجمه اصطلان قودجانی، محمد گوهریان، ناهید مسعودی). تهران: نور علم.

خسروی، م. و خسروی، م. (۱۳۹۲). *حقوق نظام صنفی*. تهران: انتشارات آیلار.

خلیلی، ن. (۱۳۹۶). *واکاوی نقش و کارکرد یاریگرانه اصناف در تاریخ*. برگرفته از: <http://farhangemrooz.com/news/54190/>

دباغ، ر. (۱۳۸۵). *بررسی تحولات و راهکارهای اشتغال‌زایی در صنوف تولید و خدمات فنی کشور*. *بررسی‌های بازرگانی*، ۱۷، ۱۴-۲۷.

دولت صنفی ماهیت، کارکرد و زوال اصناف (۱۳۹۸). جلد دوم، دکتر محسن رنانی (زیر نظر)، (ترجمه اصطلان قودجانی، محمد گوهریان، ناهید مسعودی)، تهران: نور علم.

رجب‌زاده، ه. (۱۳۵۵). *آئین‌های کشوری در عهد وزارت رشیدالدین فضل‌الله*. تهران: توس.

رضایی، ع. (۱۳۷۶). *روند شکل‌گیری اصناف و تحول سازمان صنفی در ایران*. *رسانه*، ۸(۶)، ۶۲-۶۹.

رضوی، ا. (۱۳۸۹). *تشکیلات پیشه‌وری در عهد ایلخانان*. *فصلنامه علمی پژوهشی تاریخ نامه ایران بعد از اسلام*، ۱(۱)، ۴۳-۶۷.

سردارنیا، خ. و جاهدین محمدی، س. (۱۳۹۵). *سازوکارهای حقوقی*

هیئت عالی نظارت بر سازمان‌های صنفی کشور.
وزارت صنعت، معدن و تجارت (۱۳۹۸). صنعت، معدن و تجارت به
روایت آمار و اطلاعات، گزارش شماره ۵۵ (عملکرد مقدماتی سال
۱۳۹۷)، معاونت طرح و برنامه (دفتر آمار و فراوری داده‌ها)،
اردیبهشت، برگرفته از: [https:// www. mimt. gov.ir/](https://www.mimt.gov.ir/)
یوسفی فر، ش. (۱۳۸۹). سرگذشت بازار بزرگ تهران، بازارها و بازارچه‌های
پیرامونی آن در دو دهه سال اخیر. تهران: بنیاد ایران‌شناسی.

Ashraf, A. (۱۹۹۰). BAZAR iii. Socioeconomic and Political
Role. *Encyclopedia of Iranica*, vol IV, Edited by Ehsan
Yarshater, London & New York.

Sjoberg, G. (۱۹۶۵). *The Pre-Industrial City Past and Present*,
Glencoe, Illinois: The Free Press.

زهره شیرین‌بخش (بنیاد ایران‌شناسی)

دانشنامه آموزش‌های علمی-کاربردی